महेश्वर शर्माको उपन्यासकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा समाजशास्त्र
सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर
तह द्वितीय वर्षको दशौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
रिम प्रसाद अधिकारी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय,
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०७०

महेश्वर शर्माको उपन्यासकारिता - रिम प्रसाद अधिकारी (२०७०)

महेश्वर शर्माको उपन्यासकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा समाजशास्त्र
सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर
तह द्वितीय वर्षको दशौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
रिम प्रसाद अधिकारी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय,
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०७०

शोध निर्देशकको सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा समाजशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका छात्र श्री **रिम प्रसाद अधिकारी**ले **महेश्वर शर्माको उपन्यासकारिता** शीर्षकको यो शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । यस शोधकार्यबाट म पूर्णतः सन्तुष्ट छु र यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका निमित्त नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

रमेश प्रसाद भट्टराई

(सह-प्राध्यापक)

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर,

काठमाडौं

मिति २०७०/११/२०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा समाजशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र श्री **रिम प्रसाद अधिकारी**ले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको **महेश्वर शर्माको उपन्यासकारिता** शीर्षकको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति	**हस्ताक्षर**
१. सह प्रा.डा. जीवेन्द्र देव गिरी (नि. विभागीय प्रमुख)	....
२. सह प्रा. रमेश भट्टराई (शोध निर्देशक)	....
३. प्रा. केशव सुवेदी (बाह्य परीक्षक)	....

मिति २०७०/११/२५

कृतज्ञता-ज्ञापन

सर्वप्रथम महेश्वर शर्माको उपन्यासकारिता शीर्षकमा शोधकार्य गर्ने सु-अवसर प्रदान गरेकोमा नेपाली केन्द्रीय विभाग त्रि.वि. कीर्तिपुर र यसका विभागाध्यक्ष प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतमप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र श्रद्धेय गुरु सह प्राध्यापक रमेश प्रसाद भट्टराईको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार गरेको हुँ । व्यस्त समयका बाबजुत अमूल्य समय प्रदान गरी समुचित सुझाव तथा मार्गनिर्देश गरेर महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्नु भएकोमा उहाँप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । नेपाली केन्द्रीय विभागका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति हार्दिक सम्मान व्यक्त गर्दछु । शोध लेखनका क्रममा विविध सामग्री तथा पत्रपत्रिकाहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय तथा नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गतको पुस्तकालयका कर्मचारीहरूलाई हृदयतः धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

आफ्नो जीवनको बुढ्यौलीमा पुग्नु भएका शोधनायक श्री महेश्वर शर्माज्यूलाई विभिन्न स्रोत सामग्री उपलब्ध गराउनु भएकोमा हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी स्याङ्जा जिल्लाका साहित्यकारका रूपमा शर्मालाई चिनाउने र शोधकार्यमा प्रोत्साहित गरी सामग्री संकलनमा सहयोग गर्नुहुने स्व. गुरु पुष्प प्रसाद ढकालप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्नका निम्ति आवश्यक वातावरण मिलाइदिने माता पिताप्रति सधैं ऋणी रहने छु । जीवनका हरेक पाटामा साथ दिँदै शोधपत्र लेख्ने क्रममा पनि विभिन्न सहयोग गर्ने जीवन संगिनी सावित्री रेग्मीप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु तथा अन्य विविध क्षेत्रमा सहयोग पुर्‍याउने मित्र शैलेश उपाध्याय अन्य मित्रहरू कुमार निरौला, शिव सुवेदी, केशव ढुंगाना, कम्प्युटर टङ्कनमा सहयोग गर्ने दुर्क कम्प्युटर सिस्टम, कीर्तिपुर, नयाँ बजारका दुर्कमान महर्जन एवं अन्य शुभ चिन्तक साथीहरूप्रति हृदयतः धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु । धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । अन्त्यमा यो शोधपत्रको मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शोधकर्ता
रिम प्रसाद अधिकारी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि. कीर्तिपुर

शैक्षिक सत्र : २०६३/०६४
क्रमाङ्क : २२८
मिति : २०७०।११।३१

विषय सूची

परिच्छेद - एकः शोध-परिचय **१-५**

१.१ विषय परिचय १

१.२ समस्या कथन १

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य २

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.५ अध्ययनको औचित्य तथा महत्त्व ४

१.६ सामग्री संकलन विधि ४

१.७ शोधकार्यको सीमाङ्कन ५

१.८ शोधकार्यको रूपरेखा ५

परिच्छेद-दुईः महेश्वर शर्माको जीवनी र व्यक्तित्व **६-१२**

२.१ महेश्वर शर्माको जीवनी ६

२.१.१ जन्म ६

२.१.२ बाल्यकाल ६

२.१.३ शिक्षादीक्षा ७

२.१.४ वैवाहिक जीवन ७

२.१.५ जीवनका विविध मोड ७

२.१.५.१ राजनीतिक जीवन ७

२.१.५.२ जागिरे जविन ८

२.१.५.३ पारिवारिक आर्थिक स्थिति ८

२.१.५.४ सम्मान तथा पुरस्कार ९

२.२ महेश्वर शर्माको व्यक्तित्व ९

२.२.१ साहित्यिक व्यक्तित्व ९

२.२.१.१ सिर्जनशीलताको प्रेरणा स्रोत र प्रभाव ९

२.३ निष्कर्ष १२

परिच्छेद - तीनः उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास परम्परामा महेश्वर शर्माको प्रवृत्ति र स्थान **१३-३५**
३.१ उपन्यास सिद्धान्त १३
३.१.१ उपन्यासको परिभाषा १३
३.१.२ उपन्यासका तत्त्वहरू/उपकरणहरू १५
३.१.२.१ कथानक १६
३.१.२.२ चरित्र १७
३.१.२.३ परिवेश १८
३.१.२.४ उद्देश्य १८
३.१.२.५ भाषाशैली १९
३.१.२.६ दृष्टिविन्दु २०
३.२ नेपाली उपन्यास परम्परामा महेश्वर शर्मा २१
३.२.१ नेपाली उपन्यासको विकासक्रम २१
३.२.१.१ प्राथमिक काल (वि.स.. १८२७ - १९४५) २१
३.२.१.२ माध्यमिक काल (वि.स.. १९४६ - १९९०) २२
३.२.२ आधुनिक काल (१९९१-हालसम्म) २४
३.३ महेश्वर शर्माको औपन्यासिक यात्रा र प्रवृत्ति २८
३.३.१ औपन्यासिक यात्रा २८
३.३.१.१ पूर्वार्ध २९
३.३.१.२ उत्तरार्ध २९
३.३.२ औपन्यासिक प्रवृत्ति ३०
३.३.२.१ आदर्शोन्मुख यथार्थवादी ३०
३.३.२.२ मानवतावादी ३१
३.३.२.३ नारीवादी ३२
३.३.२.४ राजनीतिक चेतना ३३
३.३.२.५ सांस्कृतिक परिवेशको सफल चित्रण ३४
३.३.२.६ ऐतिहासिकता ३४

परिच्छेद - चारः उपन्यास तत्त्वका आधारमा शर्माका उपन्यासहरूको विश्लेषण ३६-१२४

४.१ 'कालखण्ड' उपन्यासको विश्लेषण ३६

४.१.१ विषय प्रवेश ३६

४.१.२ कथानक ३७

४.१.३ चरित्र चित्रण ४१

४.१.३.१ शिवनाथ ४१

४.१.३.२ ओडारे ४२

४.१.३.३ साधना ४४

४.१.३.४ सहायक पात्रहरू ४५

४.१.३.५ गौण पात्रहरू ४६

४.१.४ परिवेश ४६

४.१.५ भाषाशैली ४९

४.१.६ उद्देश्य ५०

४.१.७ दृष्टिविन्दु ५१

४.१.८ निष्कर्ष ५१

४.२ 'उन्माद' उपन्यासको विश्लेषण ५२

४.२.१ विषय प्रवेश ५२

४.२.२ कथानक ५३

४.२.३ चरित्र चित्रण ५५

४.२.३.१ वंशी सर ५५

४.२.३.२ श्रीमती वंशी ५६

४.२.३.३ लक्ष्मण ५७

४.२.३.४ तेजबहादुर ५८

४.२.३.५ अन्य पात्रहरू ५८

४.२.४ परिवेश ५९

	४.२.५ भाषाशैली	६०
	४.२.६ उद्देश्य	६२
	४.२.७ दष्टिविन्दु	६३
	४.२.८ निष्कर्ष	६४
४.३	‘देवघाट’ उपन्यासको विश्लेषण	६५
	४.३.१ विषय प्रवेश	६५
	४.३.२ कथानक	६६
	४.३.३ चरित्र चित्रण	६९
	४.३.३.१ लेखक बाबु	६९
	४.३.३.२ मौनी बाबा	७१
	४.३.३.३ जमुनीदास	७२
	४.३.३.४ अन्य सहायक तथा गौण पात्रहरू	७२
	४.३.४ परिवेश	७३
	४.३.५ भाषाशैली	७४
	४.३.६ उद्देश्य	७६
	४.३.७ दृष्टिविन्दु	७८
	४.३.८ निष्कर्ष	७९
४.४	‘योगमाया’ उपन्यासको विश्लेषण	७९
	४.४.१ विषय प्रवेश	७९
	४.४.२ कथानक	८०
	४.४.३ चरित्र चित्रण	८३
	४.४.३.१ योगमाया	८३
	४.४.३.३ हरिवंश	८५
	४.४.३.३ बृहस्पति बाजे	८६
	४.४.३.४ मनोरथ	८७

४.४.३.५ लाहुरे ८८

४.४.३.६ अन्य चरित्रहरू ८९

४.४.४ परिवेश ८९

४.४.५ भाषाशैली ९०

४.४.६ उद्देश्य ९२

४.४.७ दृष्टिविन्दु ९३

४.४.८ निष्कर्ष ९४

४.५ 'जैन खाँण' उपन्यासको विश्लेषण ९४

४.५.१ विषय प्रवेश ९४

४.५.२ कथानक ९६

४.५.३ चरित्र चित्रण ९९

४.५.३.१ जैन खाँण ९९

४.५.३.२ कारीकोटे राजा १००

४.५.३.३ ज्वालाप्रसाद १०१

४.५.३.४ कारीकाटे राजाकी छोरी १०२

४.५.३.५ मगर मुखिया १०३

४.५.४ परिवेश १०४

४.५.५ भाषाशैली १०५

४.५.६ उद्देश्य १०७

४.५.७ दृष्टिविन्दु १०९

४.५.८ निष्कर्ष ११०

४.६ 'कथा कहरको' उपन्यासको विश्लेषण १११

४.६.१ विषय प्रवेश १११

४.६.२ कथानक ११२

४.६.३ चरित्र चित्रण ११५

४.६.३.१ 'म' ११५

४.६.३.२ आदिनाथ ११६

४.६.३.३ चरित्र चित्रण ११७

४.६.३.४ चरित्र चित्रण ११८

४.६.४ परिवेश ११८

४.६.५ भाषाशैली १२०

४.६.६ उद्देश्य १२२

४.६.७ दृष्टिविन्दु १२३

४.६.८ निष्कर्ष १२४

परिच्छेद - पाँचः उपसंहार तथा निष्कर्ष **१२५-१२८**

सम्भावित शोध शीर्षकहरू १२८

सन्दर्भ सामग्री सूची